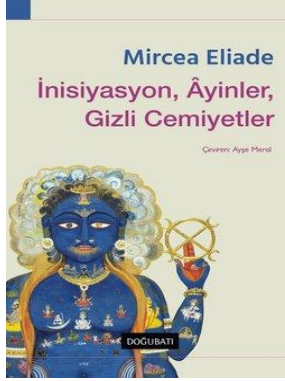

**MİRCEA ELIADE, İNİSİYASYON, ÂYINLER, GİZLİ CEMİYETLER, (ÇEV.:
AYŞE MERAL), ANKARA: DOĞU BATI YAYINLARI, 2022. [ISBN: 978-
625-8123-04-3/SERTİFİKA NO: 48847, 252 SAYFA.]**

Emrah TUNÇ*

20. asrın dinler tarihi alanındaki en büyük ismi olarak görülen ve sosyal bilimler yazınına “homo religiosus” kavramını kazandıran Mircea Eliade, özellikle Şamanizm ve mitoloji konularında kaleme aldığı birçok eseriyle gerek dünya genelinde ve gerekse Türkiye özelinde sayısız çalışmanın temel referanslarından biri olmuştur.

Geçtiğimiz yüzyılın başlarında (1907) Bükreş’te dünyaya gelen Eliade, henüz ilk gençlik yıllarında felsefeye yönelmiş ve ardından Bükreş Üniversitesi’nde filozof Nae Ionescu’nun etkisiyle Antikçağ mistikleri ve Hint öğretilerine odaklanmıştır. 1928’de kazandığı bir bursla Hindistan’a giden Eliade, yaklaşık 3 yıl süreyle Surendranath Dasgupta’nın yanında kalmış ve burada Sanskritçe öğrenerek Hint felsefesinin inceliklerini keşfetmiştir (Craiu, 2000: 132-137). Oldukça yoğun bir eğitimin ardından 1932’de Bükreş’e dönen Eliade, burada kaleme aldığı *Yoga: Immortality and Freedom* (Yoga: Ölümsüzlük ve Özgürlük) adlı teziyle doktor olmuş ve devamında ise dinler tarihi ve antropolojiye dair yazdığı eserlerle daha o zamanlardan adını saygın çevrelerde duyurmaya başlamıştır. Ancak 1938 yılında Romanya’da diktatörlük ilan edilmesinden sonra çeşitli görevlerle yurtdışına çıkmak zorunda kalan Eliade, İkinci Dünya Savaşı’nın ardından komünist rejimle anlaşamadığı için 1945’te Paris’e göç etmiş ve bir süre burada mülteci olarak

* Dr.-Sivas Cumhuriyet Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Halk Bilimi Bölümü /Sivas-
emrahtunc1@hotmail.com (Orcid: 0000-0001-9764-7326)

yaşamıştır. 1956'da ise Amerika'ya gitmeye karar veren Eliade, 1958 yılında Chicago Üniversitesi Dinler Tarihi Bölümü'nün başkanlığını üstlenmiş ve geçmişte kaleme aldığı metinleri hızla İngilizceye çevirerek –tıpkı bir zamanlar Avrupa'da yaptığı gibi- Amerikan çevrelerinde büyük bir heyecan uyandırmıştır (Cave, 1993: 9-12). 23 Nisan 1986'da dünyaya gözlerini yuman Eliade, ölmeden önce kaleme aldığı yüzü aşkın makale ve otuzu aşkın kitabıyla dünya düşünce tarihine damgasını vuran bir isim olarak, büyük tartışmalara yol açan entelektüel bir miras bırakmış ve kendisine yöneltilen birçok eleştiriye rağmen adını sosyal bilimler tarihine altın harflerle yazdırmayı başarmıştır.

Eliade'nin yüzeyde birçok yöne dağılan akademik ilgisinin, esasen insan bilinciyle yakından ilgili olduğunu söylemek mümkündür. Bu bakımdan mistik değerler üzerinde dururken “yaratıcı/sezgisel (creative) deneyim”e sürekli olarak vurgu yapan Eliade'nin, çalışmalarında fenomenolojiyi ön plana çıkaran metodolojik bir yaklaşım benimsediği görülür (Berger, 1986: 143). Ancak yaklaşım biçimi ve metodolojisi bir yana, oluşturduğu devasa külliyatla birlikte Eliade'nin aslı olarak “modern insanın” (areligieus) bilinçdışında yatan aşkınlığı arkaik (arketipsel) kalıntılarıyla birlikte ispat etmek istediği anlaşılır. Bu nedenle bazen bir düşünce sisteminin bütünü ve bazense sistemin küçük bir parçasını ele alan Eliade'nin; mercek altına aldığı konu ne olursa olsun, nihaî noktada insanın bilinçdışında yer alan bu aşkınlığa ulaşmak ve sınırsız sayıdaki dinsel tecrübeleri ise bu aşkınlığın farklı türden ifade biçimleri olarak yorumlamak istediği anlaşılmaktadır (Riès, 2000: 8).

Amerika'daki ilk yıllarında, farklı inisiyasyon modelleri üzerine verdiği seri konferanslarında da benzer bir amaç güden Eliade'nin, konuya dair düşüncelerini *Initiation, Rites, Societes Secretes* isimli bir eserle (1959) Fransızca olarak yayımladığı görülür.¹ Orijinal metinden tam 63 yıl sonra; yani 2022 yılında Ayşe Meral tarafından *İnisiyasyon, Âyinler ve Gizli Cemiyetler* adıyla Türkçeye çevrilen bu metin; şüphesiz Eliade'nin yukarıda değinilen amacına hizmet eden en önemli metinlerinden biridir. Zira eser boyunca “arkaik” insana ait pek çok inisiyatik senaryoyu ayrıntılı bir şekilde mercek altına alan Eliade, nihaî olarak bütün bu ritüel ve ayinlerin –her ne kadar bugün için dinsel içeriklerinden sıyrılmış olsalar da- modern insanın bilinçdışındaki din düşüncesine doğrudan işaret ettikleri sonucuna ulaşmıştır (Eliade, 2022: 219). Böylelikle insan varlığının en derin katmanlarında dinsel düşünce olduğunu sayıltılayan Eliade'nin, eserinde ele aldığı bütün bu inisiyasyon modellerini aslında söz konusu hipotezini doğrulamak için özenle kullandığı –ve belki çalışmasını biraz da bu yüzden kaleme aldığı- anlaşılmaktadır.

Diğer taraftan dinler tarihinin bağımsız bir disiplin olarak, sosyal bilimler içerisinde hak ettiği değeri kazanması için neredeyse ömrü boyunca

¹ 1956'da Joachim Wach'ın daveti üzerine Chicago Üniversitesinde “Patterns of Initiation” başlığıyla verdiği konferanslar. bk. (Yılmaztürk 2003: 15).

mücadele eden Eliade'nin; bu eserle sadece kendi "bütüncül" teorisini doğrulamak değil aynı zamanda bir başka amaç daha güttüğü görülür. Bu doğrultuda antropoloji ve sosyoloji disiplinlerinin seküler perspektifinden sıyrılmak isteyen Eliade, o güne kadar söz konusu disiplinler içerisinde birçok defa ele alınmış olan inisiyatik ritüelleri, profan bir sahadan çıkartarak kutsalla kurulan ilişkiler bağlamında yorumlar ve bu suretle dinler tarihinin kendine has olan metodunu pratiğe dökmüş olur. Böylelikle bir yandan kendi bireysel amacını gerçekleştirmeye çalışan Eliade öteki taraftan ise dinler tarihi alanında gerçekleştirilecek olan sonraki çalışmalar için emsal teşkil edecek metodolojik bir model geliştirmiş olur. Dolayısıyla oldukça stratejik amaçlara hizmet eden bu eserin, Eliade'nin düşünce dünyasına açılan önemli bir kapı olmakla birlikte –aşağıda görüleceği üzere– gerek seçtiği konu ve gerekse takip ettiği metodolojik yaklaşım nedeniyle kendi sınırlarını fazlasıyla aşan ve pek çok disiplini yakından ilgilendiren bir konuma yerleştiği görülmektedir.

"Giriş" bölümü (s. 13-21) hariç tutulacak olursa, altı ana bölümden meydana gelen bu eser, esasında oldukça basit bir izlek doğrultusunda kurgulanmıştır. Eliade, yapıtının hemen başında inisiyasyon kavramını tanımladıktan sonra, yerlilerin hayatındaki inisiyatik ritüelleri kategorilendirip bunları simgesel anlamlarıyla değerlendirmeye girişir. Buna göre inisiyasyon kavramını, "*öznenin dinsel ve sosyal statüsünü kökten değiştirmeyi amaçlayan sözlü öğretisi ve âyinlerin tümü*" (Eliade, 2022: 14) olarak tanımlayan Eliade, konuya eğilen antropologlardan farklı olarak bu işlemin bireyin kutsala katılması ve ontolojik bir dönüşüm yaşaması olarak düşünülmesi gerektiğini öğütler. Eliade'ye göre inisiyasyon, kişinin rol setleri dizisinde bir dönüşüm yaratan ve çeşitli sınavların sonunda öncekine kıyasla ona bambaşka bir varoluş sağlayan "eşik" (kutsal bir varoluş) olarak yorumlanmalıdır (Eliade, 2022: 14).

Bu noktada, insan hayatında büyük değişimler yaratan birbirinden farklı birçok inisiyasyon biçimi olduğuna işaret eden Eliade, söz konusu inisiyasyon şekillerinin modern öncesi insanı anlamak için oldukça önemli olduklarını ifade eder. Böylelikle eserinin 1. ve 2. bölümünü (s. 21-80) bu kategorilerden en önemlisi olan erinlik inisiyasyonlarına ayıran Eliade, birbirini takip eden bu iki bölümde Okyanusya ve Ateş Toprakları'ndaki (Tierra del Fuego) kabilelere odaklanır ve çocukluktan yetişkinliğe geçişte bir durak olarak görülen erinlik ritüellerini işlevleriyle birlikte ele almaya çalışır. Dinler tarihi disiplininin 3 büyük inisiyasyon kategorisini ayırt ettiğine işaret eden yazar, bu kategorilerden ilki olan erinlik inisiyasyonlarının, kolektif bir karaktere sahip olduklarına ve toplumun tüm üyeleri için [belki de sadece erkekler için] zorunlu olduklarını ifade eder. 2. kategorinin, gizli bir cemiyete ya da tarikata giriş âyinlerini içerdiğini söyleyen Eliade; son kategorinin ise mistik eğilim özelliği taşıyan bireysel inisiyasyonlar (örneğin şamanlık gibi eğilimler) olduklarını belirtir. Fakat her ne kadar birbirlerinden farklı dursalar da bütün bu inisiyasyon biçimlerinin yapısal bir tür ortaklığı olduğunu ifade eden Eliade'nin, 2. ve 3.

kategorileri daha iyi anlayabilmek için öncelikle ilk kategorinin, yani erinlik inisiyasyonlarının anlaşılması gerektiğini vurguladığı görülmektedir.

Böylelikle erinlik inisiyasyonlarını belirli aşamalara ayıran Eliade, bu aşamaların kabaca 5 parçadan meydana geldiğini söyler. İnisiye edilecek erkeklerin (neofitlerin) topluluktan ayrı tutulacakları kutsal yerin hazırlanması, birinci aşamadır. Bunun hemen ardından gelen 2. Aşama, neofitlerin annelerinden ayrılmasıdır. 3. aşamada söz konusu neofitler, kendileri için hazırlanmış olan تنها yerde kamp yapmaya bırakılır. Devamında sünnet, diş çekimi veya sübensizyon gibi sakatlamalara maruz kalmaları 4. aşamayı teşkil eder. Son aşamada ise özel bir davranışı takip etmek zorunda olan neofitler, günler süren yiyecek yasağı ve işkencelerin ardından topluluğa kabul edilirler (Eliade, 2022: 26).

Diğer birçok etnolog/antropolog veya halkbilimci tarafından da çözümlenmeye çalışılan böylesi bir inisiyatik senaryo, Eliade'ye göre eski bir köken mitinin sembolik tekrarıdır başka bir şey değildir. Bu bakımdan söz konusu mitik olayın sonuçları, nasıl ki ilksel zamanda hayatı ve kozmik varoluşu mümkün kılmışsa; bu olayın tekrar edilmesi de benzer sonuçlar doğurmalıdır. Bu yüzden profanın sınırlarından çıkartılarak gerçek varoluşa (kozmetik hayata) dâhil edilmek istenen neofitler, sembolik olarak miti tekrar ederler ve sonrasında ise artık kutsala dâhil olup sorumluluk sahibi bireyler olarak topluma katılmış olurlar.

Eliade, böylesi teatral ve dramatik bir tekrarın aşama aşama kökünde mevcut olan mitin parçalarına tekabül ettiğini savunur. Bu açıdan anneden ayrılışı temsil eden ve tehada/ormanda bir kulübeye günlerce kapatılan çocukların, esasında köken mitinin bir parçasını (yani simgesel olarak ölüm deneyimini) yaşadıklarını iddia eder. Zira mitik düşüncede kozmik bir düzen oluşmadan önce ölümü temsil eden kaosun yaşanması gerekir. Bu nedenle ritüelin ilk birkaç aşamasını oluşturan ve sakatlanmalar da dâhil olmak üzere zorlu sınavlar içeren bu kaotik görüntünün, kozmik/statik süreç öncesi yaşanması gereken bir evre olduğu anlaşılır (Eliade, 2022: 31). Sonrasında ise Kurnai ve Yunlar gibi birçok yerli grubun ritüellerini inceleyen Eliade, her ne kadar yüzeyde kimi uygulama farklılıkları olsa da ritüellerin simgesel olarak bu temel düşünce ekseninde şekillendiğini göstermeye çalışmıştır.

İncelediği kabilelerde sıklıkla uygulanan sünnet, diş çekimi ve sübensizyon gibi inisiyatik sakatlamaların –yukarıda değinildiği üzere– mistik bir ölüme denk düştüğünü söyleyen Eliade, benzer biçimde kulübeye kapatılmanın, mağarada veya toprak bir inde uyumaya zorlanmanın da çift taraflı bir işleve sahip olduğunu ve bir yandan mistik ölümü ifade eden bu canlandırmaların diğer taraftan ise anne rahmini simgelediğini ve yeniden doğuşa işaret ettiklerini dile getirir. Bu bakımdan böylesi arketipsel yutulma hatıralarının, ritüel ölüm olarak Avrupa halk masallarında dahi korunduğunu dile getiren Eliade, bütün bu mitik güzergahın; neofitin kabile tarihini ve topluluğun kültürel kurumlarını kuran üstün varlıkların gestasını

(hareketlerini) öğrenmesine yol açtığını ifade etmektedir (Eliade, 2022: 77-78).

Eserin “Erinlik Ayinlerinden Gizli Kültürlere” ismini taşıyan 3. ve 4. bölümlerinde (s. 80-146.) kolektif ritüellerden bireysel ritüellere bir sıçrayış gerçekleştirilir ve topluluğun tamamına uygulanan inisiyatik işlemlerden kutsalı kendisinde daha çok tezahür ettirmek isteyen bireylerin uyguladıkları spesifik ritüellere geçilir. Bu aşamada böylesi inisiyasyonların genellikle kutsal bir gücün fethini hedeflediğini söyleyen Eliade, kutsala daha bütüncül şekilde katılma isteğinden kaynaklanan bu tür bireysel inisiyasyonların erinlik ritüelleriyle benzer bir yapıda olduklarına; ancak kimi ayrıntılarıyla onlardan ayrıldıklarına işaret etmektedir. Buna göre gizliliğe verilen aşırı önem, inisiyatik sınavların acımasızlığı, atalar kültürünün baskınlığı gibi kimi detaylar (Eliade, 2022: 127) bu türden ezoterik inisiyasyonların yüzeydeki görünümleridir. Ancak dikkatle bakıldığında, yutulma simgesi de dâhil olmak üzere işkence ve inisiyatik sınavlar, ölüm ve diriliş, yeni bir adın dayatılması, gizli bir öğretinin açıklanması veya özel bir dilin öğretilmesi gibi işlemlerin, erinlik inisiyasyonlarıyla büyük bir benzerlik içerdikleri anlaşılmaktadır (Eliade, 2022: 131).

“Askerî İnisiyasyonlar ve Şamanik İnisiyasyonlar” adını taşıyan 5. bölümde ise savaşçı sınavlar içeren inisiyasyonlarla mistik eğilimli inisiyasyonlar arka arkaya ele alınmıştır. Bu noktada askerî inisiyasyonların salt cesaret, fiziksel güç ve yiğitlik teması etrafında kurgulanmadıklarını; genç savaşçının var olma tarzını kökten değiştiren büyüsel-dinsel bir tecrübe olduklarını ifade eden Eliade (2022: 152), mistik eğilimli inisiyasyonları ise daha yoğun bir şekilde inceleme yoluna gitmiştir. Böylelikle Sibiryaya ve Orta Asya Şamanizmini inisiyatik ölüm senaryosuna göre değerlendiren Eliade, buradaki şamanların bir ağaç ya da direğe tırmanma eylemlerini (Axis mundi-yükseliş temasını) kozmogonik doğuma benzetir (Eliade 2022: 161). Ayrıca tarım toplumlarının -toprağı yaşamın nihaî kaynağı olarak görmelerinden dolayı- inisiyatik törenlerinde gömülme-yutulma motifini sıklıkla kullanmalarına karşın Kuzey Asya Şamanizminde bu temanın görülmemesini de etraflıca değerlendiren Eliade; bu türden ayrışmaların doğrudan yaşam tarzına bağlı olduğu sonucuna ulaşmıştır (Eliade, 2022: 167).

Eserin son bölümü olan “Büyük Dinlerde İnisiyatik Temalar” adlı 6. bölümde ise (s. 182-231) başta Hint dinlerinde olmak üzere Eski Yunanistan’daki Antikçağ dinleri ve Hıristiyanlık içerisindeki kimi inisiyatik motiflerin izlerine değinildiği görülür. Bu açıdan Hint-Tibet Tantrizmi’ndeki mitik motifleri ve ayinleri ele alan Eliade, bölümün devam eden kısımlarında ise Yogaya özgü çeşitli psikofizyolojik tekniklerdeki inisiyatik görüntüleri mercek altına alır. Ayrıca bu bölümde Yakın Doğu ve Akdeniz’i de ele alan araştırmacının ilerleyen satırlarda Helenistik gizemlere odaklandığı; ancak bunlar hakkında yeterli bilgi olmadığı için buradan geç Antikçağ’a atıldığı ve en nihayetinde ise Hıristiyan vaftizi ve efkaristiyalar üzerinde ayrıntılı bir biçimde durduğu anlaşılır. Böylelikle erken Hıristiyanlığın içerdiği inisiyatik

unsurların da (örneğin vaftiz havuzunun hem mezara hem de ana rahmine benzetilmesi gibi) yerlilerinkine benzer bir şablona sahip olduğunu gösteren Eliade'nin, son kertede dinden arındığı düşünülen modern insanın dahi esasında dinsel bir bilinçaltına sahip olduğunu ve bütün bu durumların, insanın "homo religiosus" olmasıyla yakından ilişkili olduğunu dile getirdiği görülmektedir (Eliade, 2022: 218).

Bütün bu açılardan, gerek ele aldığı konunun önemi ve gerekse ele alma biçimiyle Eliade'nin bir yandan arkaik insanın davranışlarını odağa alsada diğer taraftan modern dünyada kalıntıları devam eden ve kendine özgü modelleriyle dallanıp budaklanan bir "insanlık durumunu" eserinde ustalıklarla ele aldığını söylemek mümkündür. Bu nedenle -burada kısaca tanıtılmaya çalışılan- bu yapıtın sadece dinler tarihi için değil; sosyoloji, antropoloji ve elbette konuya dair sayısız çalışma üreten halkbilimi disiplini için de önemli bir başvuru eseri olduğunu özellikle belirtmemiz gerekecektir.

KAYNAKÇA

- Aurelian C. (2000). Mircea Eliade. *Dictionary of Literary Biography*. (ed.: Steven Serafin), 132-146, Detroit: Bruccolli.
- Berger, A. (1986). Cultural hermeneutics: The concept of imagination in the phenomenological approaches of Henry Corbin and Mircea Eliade. *The Journal of Religion*, 66 (2), 141-156.
- Cave, D. (1993). *Mircea Eliade's vision for a new humanism*. New York: Oxford University Press.
- Eliade, M. (2022). *İnisiyasyon, âyinler, gizli cemiyetler*. (çev.: Ayşe Meral), Ankara: Doğu Batı Yayınları.
- Riès, J. (2000). Dinler tarihi, fenomenoloji ve hermenötik: Mircea Eliade'in yapıtına bir bakış. *Din ve Fenomenoloji, Mircea Eliade'in Eserlerine Toplu Bakış*, (hzl.: Constantin Tacou), (çev.: Havva Köser), 7-20, İstanbul: İz Yayıncılık.
- Yılmaztürk, F. B. (2003). *Mircea Eliade'nin kutsal anlayışı*. Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.

"İyi Yayın Üzerine Kılavuzlar ve Yayın Etiği Komitesi'nin (COPE) Davranış Kuralları" çerçevesinde aşağıdaki beyanlara yer verilmiştir. / The following statements are included within the framework of "Guidelines on Good Publication and the Code of Conduct of the Publication Ethics Committee (COPE)":

İzinler ve Etik Kurul Belgesi/Permissions and Ethics Committee Certificate: Makale konusu ve kapsamı etik kurul onay belgesi gerektirmemektedir. / The subject and scope of the article do not require an ethics committee approval.

Çıkar Çatışması Beyanı/Declaration of Conflicting Interests: Bu makalenin araştırması, yazarlığı veya yayınlanmasıyla ilgili olarak yazarın potansiyel bir çıkar çatışması yoktur. / There is no potential conflict of interest for the author regarding the research, authorship or publication of this article.